

**РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, ІСТОРІЯ
ПОЛІТИЧНИХ ТА ПРАВОВИХ УЧЕНЬ; КОНСТИТУЦІЙНЕ,
МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА**

УДК 342.7

DOI 10.31732/2708-339X-2024-11-A1

**ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ
В УМОВАХ ВІЙНИ**

Старков І.О.,

*аспірант Університету економіки та права «КРОК»
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113
e-mail: Starkovio@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9268-1728>*

Биков О.М.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії та історії держави і права
Університет економіки та права «КРОК»
вул. Табірна, 30-32, м. Київ, Україна, 03113
e-mail: oleksandr@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4965-696X>*

**GENERAL THEORETICAL ASPECTS OF ENSURING HUMAN RIGHTS IN
CONDITIONS OF WAR**

Starkov I.O.,

*Postgraduate student of the University of Economics and Law «KROK»
Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113
e-mail: Starkovio@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9268-1728>*

Bykov O.M.,

*Doctor of Laws, Professor, Professor of the Department of State and
Legal Disciplines of «KROK» University
Tabirna St., 30-32, Kyiv, Ukraine, 03113
e-mail: oleksandr@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4965-696X>*

Анотація. Статтю присвячено з'ясуванню питань взаємовпливу прав людини та воєнного стану. Тематика є вкрай актуальною, оскільки розпочате повномасштабне збройне вторгнення посягнуло не тільки на територіальну цілісність, незалежність та суверенітет України, але й завдало великої шкоди всьому населенню держави. Введення воєнного стану на території України з 24 лютого 2022 року було викликано необхідністю захисту держави та відсічі агресії росії, разом з тим це призводить до обмеження певних прав та свобод людини і громадянина. Воєнний стан необхідно розглядати як засіб відновлення умов, за яких людина може ефективно реалізувати свої права та свободи. Відповідно, права людини визначають межі діяльності публічної влади щодо введення воєнного стану та засоби, що нею використовуються. При цьому низка прав не може бути обмежена, а обмеження інших прав не може знищувати їх сутність. Окрім визначення прав людини, які не можуть бути обмежені в умовах воєнного стану, конституційно-правові норми визначають особливості реалізації окремих прав за досліджуваних обставин: права на власність та права на працю.

У даній статті автори звертають увагу на важливості конституційно-правового регулювання суспільних відносин щодо обмеження прав людини в особливих умовах. Наголошено, що права людини є тим засобом, що

обмежують публічну владу, запобігаючи їй свавілля.

Система захисту прав людини під час війни включає правові заходи, встановлені нормами національного та міжнародного права. У науковій статті автори дослідили національні заходи захисту прав людини під час війни, такі як: захист органами публічної влади; захист громадськими організаціями; самозахист; конституційне право на звернення; діяльність органів прокуратури та органів внутрішніх справ; судовий захист та контроль. Також у статті було розглянуто міжнародні механізми захисту прав людини, які передбачені нормами міжнародного гуманітарного права та інститутом міжнародного захисту прав людини.

Ключові слова: війна, воєнний стан, повномасштабне вторгнення, конституція, міжнародні норми, права людини.

Формул: 0, рис.: 0, табл.:0, бібл.:10.

Abstract. The article is devoted to clarify the issues of mutual influence of human rights and martial law. The topic is extremely relevant, since the launched full-scale armed invasion encroached not only on the territorial integrity, independence and sovereignty of Ukraine, but also caused great damage to the entire population of the country. The introduction of martial law on the territory of Ukraine from February 24, 2022 was caused by the need to protect the state and repel Russian aggression, at the same time, it leads to the restriction of certain rights and freedoms of a person and a citizen. Martial law should be seen as a means of restoring the conditions under which people can effectively exercise their rights and freedoms. Accordingly, human rights determine the limits of the public authority's activity regarding the introduction of martial law and the means used by it. At the same time, a number of rights cannot be limited, and the limitation of other rights cannot destroy their essence. In addition to defining human rights that cannot be restricted under martial law, constitutional and legal norms determine the specifics of the realization of individual rights under the circumstances under study: the right to property and the right to work.

In this article, the author draws attention to the importance of constitutional and legal regulation of social relations regarding the restriction of human rights in special conditions. It is emphasized that human rights are the means that limit public power, preventing its arbitrariness.

The system of protection of human rights during wartime includes legal measures established by the norms of national and international law. In the scientific article, the author investigated national measures for the protection of human rights during the war, such as protection by public authorities; protection by public organizations; self-defense; constitutional right to appeal; activities of prosecutor's offices and internal affairs bodies; judicial protection and control. The article also considered the international mechanisms for the protection of human rights, which are provided for by the norms of international humanitarian law and the institute of international protection of human rights.

Keywords: war, martial law, full-scale invasion, constitution, international norms, human rights.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 10.

Постановка проблеми. Після 24 лютого 2022 року, коли збройна агресія російської федерації проти України набула повномасштабного характеру (а фактично вона була розпочата ще у далекому лютому 2014 року), правові гарантії захищеності прав людини опинилися під великою небезпекою. Вторгнення російських військ на територію України стало причиною введення Президентом України режиму воєнного стану. Нові реалії поставили під загрозу пешорядні людські права, в тому числі і право на життя. Міжнародний правовий порядок виявився, на жаль, безсилим перед новими викликами, і сьогодні ми є свідками формування нових тенденцій у міжнародній політиці та нових механізмів виходу з неприємних ситуацій.

Права людини, які гарантує Конституція України, є невідчужуваними та непорушними (про це зазначено у ст. 21). Необхідно зауважити, що існують права людини, які мають рівень так званих абсолютних прав, сюди ми можемо віднести право на

життя, заборона катувань та інше. Тобто не можливо жодних відступів та жодних обмежень у здійсненні цих прав, навіть при умові надзвичайного та воєнного стану. Враховуючи той факт, що уже понад 500 днів триває важка та запекла війна і багато наших регіонів перебувають під окупацією, деякі права людини можуть бути обмежені (ст. 64 Конституції України), йдеться мова про наступні права, передбачені ч. 2 ст. 64 Конституції України, це: недоторканість житла, таємниця листування, свобода думки і слова, проводити мітинги, право на освіту тощо. Проте таке обмеження не може бути наслідком вилучення у людини самої сутності цього права. Надзвичайно актуальним у контексті захисту прав людини є рішення у справі КСУ, з короткою назвою «справа про посилений соціальний захист військовослужбовців». У ньому, зважаючи на реалії сьогодення, пов'язані зі збройною агресією рф проти України, було захищено право військовослужбовців ЗСУ та інших військових фор-

мувань. КСУ підкреслив головну роль ЗСУ та інших формувань, що «здійснюють ефективний захист Української держави та всього Українського народу», відзначив, що найвищим державним інтересом є «підтримання високого рівня обороноздатності», а підтримка військовослужбовців ЗСУ є «одним із засобів розширення оборонних можливостей держави». З цього і випливає, що дана тематика є вкрай актуальною на сьогодні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зауважимо, що висвітлення предмету дослідження ґрунтується на теорії прав людини, яка виходить з природного, невідчужуваного та невід'ємного характеру прав людини. Положення цієї теорії часто та системно досліджувалось у роботах таких вітчизняних науковців та юристів, як: С. Головатий, Д. Гудима, М. Козюбра, А. Кучук, В. Лемак, П. Рабінович, М. Савчин та ін.

Ми погоджуємось із тезою відомого науковця А. Кучука, який у своїх наукових працях зазначає те, що «сьогодні більшість держав визнала існування невід'ємних (природних) прав людини. Це своєю чергою спричиняє необхідність реалізації принципу «держава для людини», а не «людина для держави» [1, с. 238]. Дане положення має доволі значну важливість під час з'ясування забезпечення прав людини в умовах воєнного стану. Деякі аспекти обмеження прав людини висвітлила у своїх фундаментальних працях В. Обушко, відзначаючи вичерпність переліку прав, які можуть бути обмежені за досліджуваних автором умов, а також можливість тимчасового відступу від приписів Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [2, с. 59-60]. Особливості реалізації права на працю в умовах воєнного стану стало предметом дослідження вченої Т. Занфірової. «У разі запровадження воєнного стану особи, котрі перебувають на території, на якій уведено цей правовий режим, позбавляються частки свободи праці на користь публічних потреб та інтересів: воєнний стан передбачає запровадження трудової повинності, що за своєю сутністю є примусовою працею, оскільки відповідає критеріям примусу, однак не вважається такою» [3, с. 79]. Окремі аспекти забезпечення прав людини в умовах воєнного стану досліджували такі вітчизняні науковці, як О. Арсентьева, Т. Занфірова, С. Кузніченко, В. Обушко, Г. Татаренко та ін.

Формування цілей статті. Метою статті є висвітлення та дослідження загальнотеоретичних аспектів забезпечення прав людини в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як зазначалось вище, лютий 2022 року укорінився в пам'ять кожного українця, оскільки росія розпочала повномасштабне вторгнення на територію нашої суверенної держави, причому свідомо знехтувавши нормами міжнародного права. Російська федерація почала фізично знищувати населення нашої держави, руйнувати інфраструктурні та житлові об'єкти держави, порушивши тим самим права, свободи та інтереси людини, які гарантовані їм нормами національного та міжнародного права. Наявність загрози національній безпеці обумовило необхідність введення 24 лютого 2022 року Указом Президента України № 64/2022 воєнного стану на всій території України з метою спрямування діяльності органів системи охорони та оборони України на оборонний характер з метою відсічі агресивних дій російської федерації [4].

Воєнний стан в Україні характеризується як особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності. В Україні воєнний стан було введено із 05 год. 30 хв. 24 лютого 2022 року строком на 30 діб. Після чого продовжено з 5 години 30 хвилин 26 березня ще на 30 діб – до 25 квітня. Пізніше продовжили на 90 діб – до 25 серпня. Потім воєнний стан було продовжено ще кілька разів. З моменту запровадження воєнного стану, можна стверджувати той факт, що автоматично відбувається обмеження певних прав громадян, однак ці обмеження ніяким чином не стосуються права на захист людини під час війни. Воєнний стан не може бути використаний для того, щоб «відмовитись» від свого обов'язку забезпечувати права людини. Сам воєнний стан вводиться задля відновлення умов, за яких людина зможе ефективно реалізовувати свої права та свободи. Оскільки у преамбулі Закону України «Про правовий режим воєнного стану» зазначається, що метою цього нормативно-правового акту є «гарантії прав та свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб».

Найчастіше в умовах війни беззахисним стає основне право людини – це право на життя. Ця страшна війна призводить до жорстоких вбивств, важких тілесних ушкоджень, викрадення людей та дітей на захоплених територіях і примусове вивезення, катування та нелюдське поводження, згвалтування та інші форми насильства – є прямим порушенням як права на життя, так і права на гідність та недоторканність. Крім того, завдання шкоди здоров'ю внаслідок травмувань, неможливість доступу до медицини – є порушенням права людини на охорону здоров'я. Пошкодження або руйнування майна, порушення права власності у результаті відібрання майна, обмеження прав людини на окупованій території, відібрання дітей та розлучення із батьками, порушення права на освіту тощо. Як би прикро це не звучало, однак цей перелік порушень не є вичерпним, але існуюча система правових форм та способів захисту допоможе відновити порушене право та відшкодувати завдану шкоду нашому населенню.

Відповідно до норм Конституції України передбачена можливість здійснення громадянами дій, спрямованих на захист їх прав і свобод, таких як: захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань; об'єднуватися в політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод; проводити збори, мітинги та демонстрації; направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення до органів державної влади; захищати в суді свої права і свободи; звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних установ або органів [4]. Найбільш відомими формами захисту прав, свобод та інтересів людини є: захист органами публічної влади (адміністративна форма); захист громадськими організаціями (громадська форма); самозахист; конституційне право на звернення; діяльність органів прокуратури; діяльність системи органів внутрішніх справ; судовий захист та контроль тощо.

Особливе місце у системі гарантій займає Президент України, саме він зобов'язаний сприяти формуванню відповідних методів нагляду та забезпечення реалізації прав і свобод людини й громадянина, створювати

умови нетерпимого ставлення до будь-яких випадків порушення таких прав і свобод [5].

В Україні на хорошому та професійному рівні функціонує інститут Уповноваженого з прав людини, він в першу чергу покликаний виконувати публічно-представницьку функцію, його діяльність доповнює існуючі засоби захисту прав і свобод громадян [6].

Судова форма захисту прав і свобод завжди виступає однією з найефективніших, оскільки здійснюється однією з гілок влади та гарантована Конституцією.

Війна, яка триває, щодня продовжує активно вносити значні корективи щодо реалізації прав людини на захист і є наразі практично основним джерелом порушення прав й свобод людини та громадянина, оскільки кожного дня завдає матеріальну та моральну шкоду громадянам нашої чудової та нескореної дежави. Притягнути до відповідальності винних осіб на сьогоднішній день просто нереально, оскільки військова агресія з боку росії не припиняється, але всі факти порушення прав та свобод громадян повинні належним чином фіксуватися.

Держава, створюючи та підтримуючи належне підґрунтя для захисту та допомоги своїм громадянам під час військової агресії російської федерації, за спільною ініціативою Офісу Президента України, Міністерства юстиції України, Міністерства закордонних справ України та Представництва Президента України в Автономній Республіці Крим створили веб-платформу для ефективного збору і обробки інформації про порушення прав людини російською федерацією [7]. Головною і основною метою її створення є збір доказів для захисту та представництва України в Європейському суді з прав людини і в міжнародному суді ООН.

Міжнародні форми та способи захисту прав людини під час війни містяться у нормах міжнародного гуманітарного права. Це саме та галузь міжнародного права, що визначає ключові норми й принципи захисту прав людини, містить обмеження щодо застосування насильства під час збройних конфліктів, висуваючи такі вимоги: по-перше, щадити тих, хто не бере або припинив брати безпосередню участь у воєнних діях; по-друге, обмежувати насильство обсягом, необхідним для досягнення мети конфлікту, а вона може полягати (незалежно від причин, через які конфлікт розпочався) лише у тому, щоб

послабити військовий потенціал супротивної сторони [8, с. 287].

Основою формування сучасного міжнародного гуманітарного права є взаємодія двох його джерел – гаазького та женецького прав. Гаазьке право, або право війни регламентує права та обов'язки воюючих сторін під час проведення військових операцій та обмежує вибір засобів спричинення шкоди. Основу сучасного Женецького права складають чотири конвенції про захист жертв війни від 12 серпня 1949 р.: 1) Конвенція про поліпшення участі поранених і хворих у діючих арміях; 2) Конвенція про покращення участі поранених і хворих осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі; 3) Конвенція про поводження з військовополоненими; 4) Конвенція про захист цивільного населення під час війни і Додаткові протоколи до них від 8 червня 1977 р.: Додатковий протокол I до Женецьких конвенцій від 12 серпня 1949 р. стосовно захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, Додатковий протокол II до Женецьких конвенцій від 12 серпня 1949 р. стосовно захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру і Додатковий протокол III до Женецьких конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми від 08 грудня 2005 р. Всі чотири Женецьких конвенції ратифіковані Україною 03.07.54 р. із застереженнями, які пізніше були зняті; Додаткові протоколи I II, ратифіковані 18.08.89 р., а Протокол III – 22.10.2009 р. Всі ці вище зазначені нормативно-правові акти являють собою систему правил, спрямованих на захист прав людини під час збройних конфліктів. Їх дотримання є обов'язковим у разі будь-якого збройного конфлікту міжнародного характеру (за участю двох чи більше держав) або неміжнародного характеру (в межах однієї держави) [9, с. 128-129].

У нормах міжнародного гуманітарного права зобов'язання держави з переслідування винних у воєнних злочинах передбачені у тексті конвенції, натомість у європейському праві з прав людини обов'язок переслідування осіб, винних у найтяжчих порушеннях прав людини, сформульовано у

практиці Європейського суду з прав людини, як так зване «процедурне зобов'язання» відповідно до статей 2 та 3 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод.

Європейський суд з прав людини кваліфікацію ситуації збройного конфлікту не здійснює, що є аксіоматичним для будь-якого застосування норм міжнародного гуманітарного права. Європейський суд з прав людини займається встановленням наявності чи відсутності порушення державою Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Таким чином, він застосовує лише міжнародне право захисту прав людини та не повинен, згідно з Конвенцією, визначати чи держава діяла у відповідності з Женецькими конвенціями про захист жертв війни (1949 р.) або Додатковими протоколами до них [10, с. 141]. Необхідно обов'язково відмітити й інші міжнародні документи, які забезпечують захист права людини, а саме: Європейська соціальна хартія (1961 р.), Європейська конвенція про запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню (1987 р.) та ряд інших.

Висновки. Отже, дослідивши дане питання ми дійшли висновку, що правова система включає як національні, так і міжнародні форми та способи захисту прав людини під час війни, кожен з яких може бути використано особами, які зазнали протиправних дій під час війни. Доволі важливим аспектом є необхідність забезпечення прав людини за будь-яких обставин, особливо, коли населення є найбільш уразливим через значні воєнні дії. Для фіксації всіх випадків порушення прав людини на території нашої держави органи державної влади, з метою збору доказів щодо кожного кримінального та іншого правопорушення, яке було скоєно через збройну агресію російської федерації, створили міжурядову платформу для формування доказової бази злочинних дій, які щодня скоює російський народ. Зазначені нововведення є дуже доречними на сьогодні, оскільки вони будуть сприяти спрощенню формалізованості звернення громадян щодо захисту їх порушених прав під час війни.

Література:

1. Кучук А.М. Теоретичні основи правового поліцентризму: монографія. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. Ліра ЛТД, 2017. 312 с.

2. Обушко В.В. Обмеження прав людини і громадянина в умовах введення воєнного стану в Україні. Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти: мат-ли III Міжнар. наук.-практ. конф. м. Дніпро, 15 березня 2019 р. Дніпро: ДДУВС, 2019. С. 59-60.
3. Занфірова Т. Забезпечення принципу свободи правці в умовах воєнного стану. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 4. С. 77-80.
4. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України № 64 від 24.02.2022 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 05.07.2023).
5. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4381> (дата звернення: 23.02.2022).
6. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР. Дата оновлення 07.05.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#top> (дата звернення: 18.02.2023 р.).
7. Створено єдиний національний портал для збору фактів порушення прав людини російською федерацією. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/stvoreno-yedinij-nacionalnij-portal-dlya-zboru-faktiv-porushennya-prav-lyudini-rosijskoyu-federaciyeyu> (дата звернення: 18.02.2023 р.).
8. Моца А.А., Моца В.В. Права людини в умовах воєнного стану. Наукові перспективи. №4(22). 2022. С. 280-291.
9. Міжнародне публічне право. Міжнародний захист прав людини: навч. посібник. За загальною редакцією Т.Л. Сиройд. Харків: Право, 2019. 494 с.
10. Розумовський О.С. Захист прав людини, пов'язаного з порушенням ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) в умовах збройного конфлікту. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Вип.70. 2022. С. 141-145.

References:

1. Kuchuk A.M. Theoretical foundations of legal polycentrism: monograph. Dnipro: Dniprop. state University of Internal Affairs cases; Lira LTD, 2017. 312 p.
2. Obushko V.V. Limitation of human and citizen rights in the conditions of the introduction of martial law in Ukraine. International and national security: theoretical and applied aspects: materials III International. science and practice conference, Dnipro, March 15, 2019. Dnipro: DDUVS, 2019. P. 59-60.
3. Zanfirova T. Ensuring the principle of freedom of government in the conditions of martial law. Entrepreneurship, economy and law. 2017. No. 4. P. 77-80.
4. On the introduction of martial law in Ukraine: Decree of the President of Ukraine No. 64 of February 24, 2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>. (Date of application July 5, 2023).
5. Constitution of Ukraine: Law of Ukraine dated 28.06.1996 No. 254k/96-BP. Date of update: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4381> (date of application: 02/23/2022).
6. About the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for human rights: Law of Ukraine dated 12.23.1997 No. 776/97-VR. Date of update 05/07/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#top>. (date of application 02/18/2023).
7. A single national portal has been created to collect facts on human rights violations by the Russian Federation. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/stvoreno-yedinij-nacionalnij-portal-dlya-zboru-faktiv-porushennya-prav-lyudini-rosijskoyu-federaciyeyu>.
8. Motsa A.A., Motsa V.V. Human rights under martial law. Scientific perspectives. No. 4(22). 2022. P. 280-291.
9. International public law. International protection of human rights: training. manual. Under the general editorship of T.L. Raw food Kharkiv: Pravo, 2019. 494 p.
10. Razumovsky O.S. Protection of human rights related to the violation of Art. 2 of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (1950) in conditions of armed conflict. Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University, Issue 70. 2022. P. 141-145.

Стаття надійшла до друку 12.01.2024 року